

9. Пољска у XVII веку. Барок. Жанрови и врсте барокне књижевности

Пољска у XVII веку

У XVII век Пољска је ушла као Република Обају Народа (Rzeczpospolita Obojga Narodów), настала на основу тзв. Лублинске уније 1569, тј. декларације о спајању Краљевине Пољске и Велике Кнежевине Литве у један државни организам.

Током XVII века ова заједничка држава достигла је своју највећу територијалну експанзију.

Од последњих деценија XVI в. ова је држава по свом уређењу изборна монархија с јаким парламентаризмом а слабом централном извршном влашћу. Пољски парламентаризам, који је од краја XV века почивао на све широј и обухватнијој „златној слободи“, добио је у XVII в. још један моћан, али аутодеструктиван институт – *liberum veto*, по којем је сваки посланик Сејма имао право у сваком тренутку заседања да га уложи и тиме не само распусти актуелни скупштински сазив, већ и да стави ван снаге све већ донете одлуке. Упркос неким погрешним тумачењима, до првог правога уложеног *liberum veta* дошло је 1669. године. Од тада до друге половине XVIII века сејм је на овај начин прекинут укупно 73 пута! Тек касније (по доласку на власт последњег краља Станислава Августа Поњатовског 1764.) дошло се до праксе

„конфедерираних“ сејмова (*sejmy skonfederowane*) који се нису могли прекинути коришћењем овог института.

Кроз XVII век Пољском је владало укупно 6 изборних краљева.

После смрти краља Стефана Баторија, супруга краљице Ане Јагјелонке, који је краљевску дужност обављао *iure uxoris* (тј. по праву које проистиче из чињенице брака с наследницом круне), краљица је протезирала избор свога сестрића Зигмунта Ваза, сина Катарине Јагјелонке удате за шведског краља Јуана III Вазу. На тај начин, иако Швеђанин и једно време чак титуларни краљ Шведске, на пољски трон дошао је Зигмунт III Ваза, унук Зигмунта I Старог, и династија Јагјелона је, премда по женској линији, настављена – закључно с Јаном II Казимјежом Вазом.

Краљеви и хронологија њихових владавина:

- Зигмунт III Ваза – 1587–1632.
- Владислав IV Ваза – 1632–1648.
- Јан II Казимјеж Ваза – 1648–1668.
- Михал Корибут Вишњовјецки – 1669–1673.
- Јан III Собјески – 1674–1696.
- Август II Јаки – 1697–1733.

Ратови:

- **Dominum maris Baltici** (превласт на Балтичком мору) – политика којој се тежило, делимично остварена после победе над Швеђанима у бици код Кирхолма 1605, али која је доживела бродолом у другој половини века.
- **Димитријаде** (ратови с Русијом), вођени с различитим интензитетом између 1609. и 1618, укључујући војну подршку самозванцима, тј. лажним претендентима на руски престо – Димитрију I и Димитрију II.
- **Рат с Турском**, прва етапа 1620–1621, завршена првом битком код Хоћима (1621).
- **Рат с козацима**, устанак Богдана Хмељницког 1648–1654.
- **Рат с Русијом** (и козацима који су 1654. ступили у савез с Русијом), нова етапа 1654–1667.
- **Шведски потоп** 1655–1660, рат са Шведском и шведска окупација готово читаве Пољске; реч је о једној фази тзв. II северног рата.
- **Рат с Турском**, друга етапа 1669–1699 – циклус ратних дејстава који је укључивао победу пољске војске у другој Хоћимској бици 1674

(командовао је хетман Јан Собјески), пољску интервенцију за време турске опсаде Беча и величанствену победу код Беча 1683 (на челу пољске војске поново је био Јан Собјески, овог пута као краљ). Рат је завршен Карловачким миром 1699.

Најважнији догађај на плану унутрашње политике била је **осуда пољске браће** одлуком сејма из 1658. Пољска браћа оптужена су за колаборацију са Швеђанима за време Шведског потопа, те су по правоснажности осуде из 1658. приморани било да пређу у католицизам, било да напусте Пољску. Шљахта се масовно католичила, али било је примера тајног настављања аријанске религијске праксе (тзв. криптоаријанство). Они протерани наставили су свој верски живот у Трансилванији и Холандији. Одлука сејма из 1658. означила је **крај верске толеранције** у Пољској.

Сарматизам

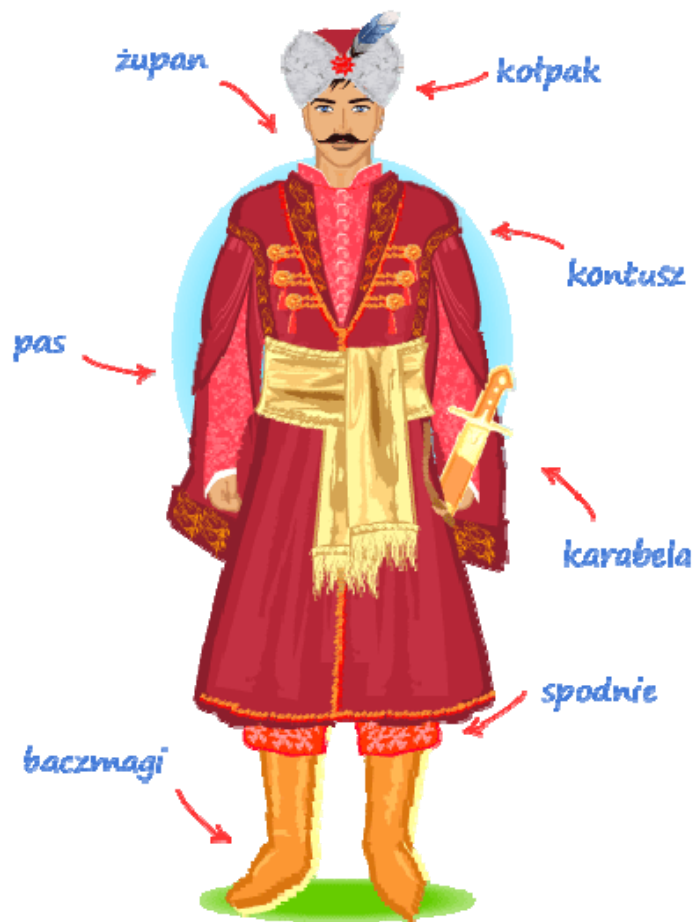
Сарматизам је пејоративни назив за идеологију пољске шљахте од краја XVI до друге половине XVIII века, који су увели у оптицај пољски просветитељи XVIII века. Ова идеологија заснивала се на уверењу да пољска шљахта потиче од Сармата, ратничког народа за који се у антици наводило да је насељен између Доње Волге и Дона. Јан Длугош тврдио је да су протопласти Пољака били антички Сармати, а у XVI веку та се легенда знатно разрасла, па је у најкраћем гласила: у прадавна времена витешко племе Сармата напустило је црноморске степе и овладало земљама на којима ће с временом настати Република Обају Народа; по освајању ових земаља, сарматски витезови претворили су аутохтоно становништво у робље (плебс, плебејци), а они прерасли у шљахту. Отуд идеологема да је шљахта искључиви потомак Сармата, те да је она „народ“ којем припада ексклузивно право да управља државом... Сарматизам као политичка идеологија на тај начин санкционише „природну“ хегемонију шљахте над свим осталим сталежима.

Сарматизам је пропагирао анархичну слободу шљахте од обавеза према држави (шљахта, нпр., није плаћала порез) и вредности сеоског живота земљопоседника на селу, чиме се владајућа класа и социјално, и етнички дистанцирала од грађанства.

Као доминантну (спољно)политичку категорију сарматизам је пропагирао *сентенцу: Polonia – antemurale christianis* (Пољска – бедем хришћанства). Као преваходно идентитетска ствар, проистекла из потребе дефинисања места које пољски народ заузима међу осталим народима, сарматизам је показивао сепаратистичке тенденције у односу на европску културу и екстремни конзервативизам у свим

областима живота. С временом је постао синоним за верску затуцаност и нетолеранцију, празноверје, одбацивање сваке иновације, ксенофобију.

„Сарматска“ шљахта разликовала се у односу на Европу и начином одевања (углавном источњачке провенијенције). Основни део мушке одеће био је *жупан* опасан шареним појасом, преко њега носио се *контуш*, а зими *делија* или нека друга врста огртача. На ногама су се носиле шалваре и меке јахаће чизме, а на глави *калпак* – шубара са чапљиним перима, причвршћеним уз помоћ нарочитог броша (*шкофија*). Саставни део и карактеристичан елемент ношње била је украшена сабља, најчешће крива, звана *карабела*, често с балчаком у облику орлове главе. Уместо штапа користило се још једно веома убојито хладно оружје – нацак.

Барок

Барок је формативна епоха у историји европске културе смештена између ренесансе и класицизма/просветитељства. У различитим европским земљама ова епоха траје различито, али углавном покрива време од друге половине XVI до прве половине XVIII века. Обухвата све области уметничког стваралаштва, а нарочито је карактеристичан у ликовним уметностима, архитектури и музици.

Претпоставља се да је назив дошао од португалске речи *barocco* (шп. *barrueco*) која се користила у јувелирском занату (= бисер неправилног облика). С називом ове епохе повезује се италијанска реч *barocco* = чудан, необичан, претеран, извештачен...

За уметност барока карактеристична је кумулација изражајних средстава, сложеност форми и претераност – наглашено обиље које прелази границе класичних пропорција. „Неправилност“, „издуженост“, „закривљеност“ доиста је била одлика типичног барокног орнамента, чији је конститутивни принцип избегавање симетрије.

Два примера барокног олтара и њихове орнаментике:

Световни барокни ентеријер – Aula Leopoldina, свечана сала Вроцлавског универзитета:

Међу најпознатије примере раног барока спада, нпр., Базилика св. Петра у Риму или Микеланђелова таваница у Сикстинској капели.

Термин *барок* био је најпре негативна вредносна одредница, синоним за тзв. „покварену ренесансу“, а као неутралан назив епохе у историји уметности користи се од XIX в. За ослобађање појма од негативног вредновања заслужан је немачки историчар уметности Хајнрих Велфлин који је успоставио 5 критеријума разлике између ренесансног и барокног виђења света у уметничком делу:

ренесанса	барок
• линеарност	• сликовност
• плиткоћа	• дубина
• затворена форма	• отворена форма
• мноштво (координација)	• јединство (субординација)
• транспарентност	• нетранспарентност

Барокни поглед на свет формирао се у опозицији према ренесансном антропоцентризму, оптимизму и секуларности. Уочљива је тенденција повратка средњовековном теоцентризму, оптимизам уступа место песимизму, а секуларност – формалној сакралности, црквености.

За разлику од ренесансног, барокни хуманизам у средиште мисли ставља драматичну судбину појединца обдареног слободном вољом у свету који му није наклоњен. Појединац може да начини прави избор само уколико самери своју властиту оријентацију у свету са унутрашњим дијалогом који води с Богом.

Барок се развијао у периоду јачања институција и ограничавања слободе појединца – јачање цркве и државе. Зато (европски) барок постаје својеврсна паралела апсолутизму. Иако барок није равнозначан са католичком контрареформацијом, чињеница је да је постао званични стил Католичке цркве после Тридентског концила (1545–1563), а да су његовом ширењу снажно допринели исусовци (језуити).

Књижевни барок

У књижевности барок је изузетно разноврстан и плодан. Без обзира на негативне вредносне квалификације, изузетно је допринео развоју књижевне културе, стилских изражајних средстава и књижевних облика.

Кад је о расположењима реч, често се говори о доминацији “барокног катастрофизма” – страха од пролазности и пропасти – заснованој на два главна мотива:

- смрти
- несталности људске судбине

Барокни песимизам, међутим, често тражи заборав у идиличној утопији, човековој чулности и телесности, тако да ће се уз најдубљу квијетистичку побожност законито наћи – експлицитна еротика, уз *temento mori* – гастрономско уживање...

Насупрот ренесансном уживању у мировању, барокно уживање је *драматично* и *динамично*.

Жанрови и врсте барокне књижевности

Лирски жанрови и форме

- **emblematic** (хибридни жанр): бакорез+инскрипција+потпис – дидактичка књиж.
- **мадригал** = идилична поема; љубавна песма или чак кратка песма о врлинама дате особе уобличена на отмен, необичан начин
- **сонет**

Епски жанрови

- **херојски еп** (Потоцки, Хоћимски рат)
- **религиозно-филозофски еп** (Милтон, Изгубљени рај); месијаде
- **витешко-фантастични еп** (Лодовико Ариосто, Бесни Роландо)
- **роман** (пољ. *romans*) – дидактички, пикарески, пастирески

Драмски жанрови

- **трагедија** (класицистичка, шекспировска)
- **трагикомедија** (шекспировска, Корнејев *Сид*)
- **комедија**
 - нарави – Молијер
 - „плашта и шпада“ – Лопе де Вега, Калдерон дела Барка
 - „komedia gubałowska“, лакрдија
 - карневалска, покладна – komedia mięsopustna (лакрдија)

- драмска идила

Хибридни жанрови

- **opera seria**
- **opera buffa** (комична опера)
- **мемоари** – паралитерарни жанр (*Мемоари* Ј. Х. Пасека)
- **silva rerum – hortulus; raptularz**, књига домаћинства, састављена од најразличитијих сасвим неповезаних текстова (рукопис Замојских, 1560–1570).